

Дејвид Хјум
О самоубиству
О бесмртности душе

Превео
МИЛАН МИЛЕТИЋ

Букефал | 2020

1. Велика предност која проистиче из философије огледа се у поузданом противотрову који она пружа за случајеве празноверја и лажне вере. Сви други лекови против те убитачне болести показују се јаловим, то јест, у најмању руку, непоузданим. Обичан здрав разум и обичаји, који иначе служе највећем броју циљева у животу, овде се показују као неделотворни: историја, као и свакодневно искуство, пуна је примера људи који су – несвакидашње изобилно обдарени за рад и послове – цео свој живот провели робујући најгорем празноверју. Чак и весела и љупка нарав, која је мелем за сваку рану, не представља лек против тако опаког отрова; што нарочито опажамо код лепшег пола који, премда обично обилује најбујнијим даровима природе, осећа да им многе од његових радости квари овај упорни наметљивац.

2. Али, кад је добро утемељена философија једном запосела разум, празноверје је успешно одстрањено и човек поуздано може да потврди да је њен тријумф над овим непријатељем потпунији него над већином порока и несавршености скопчаних с човековом природом. Љубав или гнев, част или кукавичлук, свој корен имају у нарави и осећањима, које и најздравији

разум тешко да ће икад бити кадар да до краја поправи, међутим, будући да се празноверје заснива на погрешном расуђивању, мора да ишчезне истог часа кад права философија, својим надмоћнијим силама, преплави тананија осећања. Овде је борба између болести и лека много уједначенија, и овом другом ништа не може да се испречи на путу да се покаже делотворним, осим оног што је лажно и софистицирано.

3. Овде је излишно преувеличавати заслуге философије пуким проказивањем опаког наума тог порока од којег ослобађа човеков дух. Празноверан човек, каже Тулије, бедан је у сваком призору, у свакој прилици у животу.¹ Чак и сан, који растерује све друге бриге несрећног смртника, доноси му предмет новог ужаса, док проучава своје снове, и у тим ноћним визијама проналази наговештаје будућих невоља.

4. Овоме могу да додам да иако само смрт може да стави тачку на његову беду, он се не усуђује да се окрене том прибежишту, него и даље наставља убоги живот, из празног страха да не увреди свог Створитеља тако што ће применити силу којом га је то благородно биће обдарило. Дарове Божије и природу од нас је отео тај свирепи непријатељ и, упркос томе, тај један корак изместиће нас из предела бола и туге, а његове претње и даље ће нас везивати за омрзнуто биће којем је он, у највећој мери, омогућио да производи

¹ Марко Тулије, познатији као Кикерон (106–43. пре н. е.), римски државник и философ. Пасус потиче из његовог дела *О њорорицању* (*De Divinatione*) 2:72.

јад. Они које је животна беда принудила да се окрену овом фаталном леку приметили су да се – ако их несебична брига њихових пријатеља лиши те врсте Смрти коју су сами себи прописали – ретко окрећу било којој другој, то јест да други пут не могу да прикупе толико одлучности да изведу свој наум. Толико је велики наш страх од смрти да, кад нам се укаже, у ма каквом облику, осим оног с којим је човек настојао да помири своју имагинацију, он производи нове страхове и слама своју крхку одважност; али кад се претње празноверјем придруже овом природном страху, није ни чудо што човека у приличној мери лишавају све власти над животом, будући да чак и силна задовољства и уживања, према којима испољавамо јаку наклоност, овај нечовечни тиранин отима од нас. Требало би да настојимо да људе вратимо њиховој природној слободи, претресањем свих уобичајених доказа против самоубиства, и указивањем на то да такав поступак може да буде ослобођен сваког приписивања кривице или одговорности, у складу с уверењима свих античких филозофа.

5. Ако је самоубиство злочин, онда неминовно представља прекорачење наше обавезе, било према Богу, било према ближњем, било према себи.

6. Као доказ да самоубиство не представља прекорачење наше обавезе према Богу, следеће разматрање може да се покаже задовољавајућим. Како би овладао материјалним светом, свемоћни Створитељ успоставио је опште и непроменљиве законе, по којима се сва тела, од највећих планета до најситнијих честица ма-

терије, држе својих сфера и функција. Како би овладао живим светом, Он је сва жива створења обдарио телесним и душевним силама; чулима, страстима, нагонима, памћењем и расуђивањем, којима се руководе и управљају током живота који им је досуђен. Ова два особена начела о материјалном и живом свету непрестано посежу једно за другим, и међусобно успоравају, то јест убрзавају дејство оног другог. Силе у човеку, и свим другим створењима, обуздавају и њима управљају природа и својства околних тела, а промене и понашање ових тела непрестано се мењају услед дејства свих створења. Људе обуздавају реке које теку површином земље; а реке, кад теку како ваља, позајмљују сопствену снагу у циљу покретања машина, а оне служе на добробит човеку. Међутим, премда подручја материјалних и животних сила нису потпуно одвојена, из тога у створеном свету не проистичу ни несклад ни метеж; напротив, из мешања, сједињавања и супротстављања свих различитих сила у неживим и живим телима настају она наклоност, склад и пропорција које пружају најуверљивији доказ у прилог врховне мудрости.

7. Божије провиђење не појављује се непосредно у сваком поступку, него управља свим стварима, и то на основу ових општих и непроменљивих закона, установљених од почетка времена. Сви догађаји, у извесном смислу, могу да се сматрају вољом Свемогућег, сви они проистичу из оних сила којима је Он обдарио своја створења. Кућа која пада под сопственом тежином, није се у рушевине претворила Божијим прови-

ђењем ништа више од оне коју је човек разрушио сопственим рукама; нити човекове способности умањују његову вештину ишта више од закона кретања и гравитације. Кад се страсти узбуркају, кад разум налаже, кад се руке и ноге поковавају – то је све дело Божије, и управо на тим начелима живог света, као и на начелима неживог, успоставио је власт над светом. Сваки догађај подједнако је важан у очима тог бесконачног бића, које једним погледом обухвата најразличитије пределе космоса и најудаљеније тренутке времена. Нема, међутим, ниједног догађаја, ма колико за нас значајног, да га је изузео од општих закона који владају светом, или који је нарочито задржао ради сопственог непосредног дејства и утицаја. Преображај држава и царстава зависи од најмањег каприца или страсти једног јединог човека; а живот људи скраћује се или продужава најситнијом неправилношћу ђуди или коцкица, лепог времена или буре. Природа и даље наставља са својим напретком и деловањем; и ако општи закони икад буду погажени нарочито исказаном вољом Бога, онда ће се то догодити на начин који потпуно измиче човековом опажању. Као што, с једне стране, елементи и друге неживе честице створеног света настављају своје дејство без обзира на особен интерес и прилике људи, тако исто се људи ослањају на сопствени разум и опрезност приликом различитих ствари од важности, и могу да примене све своје способности којима су обдарени, како би себи олакшали, устрећили се или преживели.

8. Какво је значење, дакле, тог начела, да човек који се уморио од живота, прогоњен болом и бедом, одважно савлада све природне страхове од смрти и омогући себи бекство с овог окрутног попршта: да такав човек, чујте, навуче на себе огорчење сопственог Створитеља насрћући на Божије провиђење и реметећи поредак космоса? Треба ли да тврдимо да је Свемогући за себе, на несвакидашњи начин, задржао располагање животима људи, и да тај случај није, заједно с другим, потчинио општим законима по којима се свет управља? То је потпуно нетачно; животи људи зависе од истих закона као и животи других живих бића; она су потчињена општим законима материје и кретања. Пад куле, или убризгавање отрова, сломиће човека баш као и најсићушније створење; поплава односи све што јој се нађе на путу, без разлике. Будући да, дакле, животи људи за вечна времена зависе од општих закона материје и кретања, да ли је човеково располагање сопственим животом злочин, будући да је, у сваком случају, злочин насртати на те законе, или реметити њихово одвијање? Међутим, ово изгледа бесмислено; све животиње, ради сналажења на овом свету, ослањају се на сопствену обазривост и вештину и имају пуно право, до мере у којој су за то кадре, да промене сва дејства природе. Без испољавања овог права не би могле да опстану ни тренутак; свако дејство, сваки поступак човека, уноси новине у поредак извесних делова материје и опште законе одвраћа с њиховог устаљеног правца одвијања. Стога, износећи ове закључке, схватамо да човеков живот зависи од општих зако-

„Будите философ, али и поред све своје философије, будите ипак човек!“¹

1.

Примерак два оригинална огледа, онако како су штампани у *Пеџ дисертација*, у поседу је Народне библиотеке Шкотске. Тај примерак садржи деветнаест исправки руком самог Хјума и представља последњу сачувану ревизију та два огледа коју је он урадио. Ниједна од тих исправки не појављује се у издању из 1783. године. Хјумови огледи „О самоубиству“ и „О бесмртности душе“ настали су око 1755. године и штампани као део књиге огледа под насловом *Пеџ дисертација*. Када су још необјављени примерци *Пеџ дисертација* код утицајних читалаца изазвали спорења, Хјум и његов штампар Ендрју Милар сложили су се да два огледа физички уклоне из штампаних примерака. Та два огледа била су замењена огледом под насловом „О мери за укус“, па се књига огледа појавила 1757. године под насловом *Четири дисертације*. Гласине о два повучена огледа годинама су кружиле, па су се тајни примерци појавили, анонимно, прво на француском (1770), а касније и на енглеском (1777). Године 1783, два огледа објављена су много слобод-

¹ Дејвид Хјум, *Исцртавање људског разума* (1748), „О различитим врстама философије.“

није, и то под Хјумовим именом. Попут издања из 1770. и 1777. године, ни издање из 1783. године Хјум није ауторизовао. Уз Хјумова два огледа, непознати приређивач издања из 1783. прикључио је и сопствене критичке напомене уз два Хјумова текста, као и два писма из Русоове *Нове Елоизе* на тему самоубиства. Сходно томе, садржај издања из 1783. године изгледао је овако:

Увод

О самоубиству

О бесмртности душе

Против самоубиства

Бесмртност душе

Писмо 114 из Русоове *Елоизе*

Писмо 115 из Русоове *Елоизе*

2.

Хјум и Русо не срећу се само на страницама ове књиге, премда овде, супротно ономе што је на крају остало од њиховог пријатељског односа, остају вечно један уз другог. Година је била 1766, и Жан-Жак Русо само што је осетио на својој кожи шта значи страховати за сопствени живот. Више од три године био је избеглица, у неколико наврата био је принуђен да се сели. Његова радикална расправа, *Друштвени уговор* (1762), с добро познатим почетком: „Човек је рођен слободан, али свуда је у ланцима“, наишла је на жестоку осуду, а још већа претња католичкој цркви у Француској била је његова расправа *Емил или О образовању* (из исте, 1762. године), у којој аутор заговара одузимање свештенству улоге коју има у образовању омладине. У Паризу је издат налог за хапшење и његове књиге биле су јавно спаљиване.

Кад је исте те године Хјум понудио Русоу уточиште у Енглеској, њих двојица имали су много више заједничког него што су њихови савременици и помишљали. Иако фи-

лософи, и Русо и Хјум показивали су неповерење према оном поузданом у философији, и премда су живели у Доба разума, и један и други подсећају нас на непролазну величину оног неразумног у људској природи. Коначно, и један и други били су жртве страсти које су сами проучавали. Русо је, онемоћао од година проведених у прогонству, почео да верује да Хјум предводи заверу против њега, све како би га ућуткао. Запрепашћен безумним оптужбама, Хјум ојављује преписку с Русоом, како би спасао сопствени углед. Пошто су Европу пренерасили овом страсном преписком, Хјум и Русо више никад нису комуницирали. Један други философ, готово век и по удаљен од обојице, наиме Берtrand Расел, запазио је да је „Русо био луд, али утицајан, а да је Хјум био савршено здрав, али без присталица.“ Ипак, на страницама овог издања, Хјум и Русо, иако то за живота не би могли ни да замисле, настављају дијалог о о стварима које су их увелико привлачиле.

3.

За Хјума се каже да је умногоме поставио темеље оног што данас познајемо као скептицизам. А то значи да највећи део онога што излаже Хјум готово од речи до речи понављају скептици нашег времена. Из тога, опет, закључујемо да доказивање против натприродног и магијског није много напредовало од Хјумовог времена, премда нема краја вештом и другачијем формулисању његових поставки и идеја.

У време кад је стварао, у време дубоке уроњености у религију, обележено верским споровима, сматран је већим скептиком. Његова философија, практично, била је емпиризам наслоњен на искуства потекла од наших чула, и покушаје да докучимо како свет функционише кроз та искуства као једини начин на који можемо да му приступимо. У том приступању свету могуће је, каже Хјум, сковати безброј мистичних или метафизичких објашења, укљу-

чујући религију, али то нас нимало не приближава поимању стварности или сопствене природе.

Хјум је, разуме се, био дете просветитељства, то јест доба разума, оног времена кад се први пут дошло на идеју да човек можда може да се, ослањањем на разум и науку, покаже кадрим да усаврши и побољша и себе и свет. „Човек је разумно биће и као такво од науке добија неопходно јело и храну“, писао је Хјум не сумњајући у то да знање и наука јесу механизам у процвату и да потрага за њим пружа нешто што подсећа на испуњење, па с тим у вези то испуњење или стицање знања постаје циљ који никад неће бити достигнут, и опет подсећа на нешто бесконачно. На то се надовезује оно што, за Хјума, представља темељ сваког доказивања: исказ да „свака идеја коју испитујемо представља имитацију потеклу из сличног утиска“. Тако, каже он, „представа о Богу, у смислу бесконачно промишљеног, мудрог и доброг Бића, потиче од размишљања о операцијама нашег духа и појачавања, без изузетка, тих својстава доброте и мудрости.“ Развијајући ову његову мисао, дошли бисмо до тога да наша представа о Богу није резултат откривења, него управо производ нас који разматрамо своја уобичајена својства и појачавамо их до бесконачности.

На први поглед, с извесним успехом (и разлогом) измиче нам то да Хјумов аргумент подразумева неку врсту урођене заблуде. Доведено до крајности, ово би значило да се објашњење о начину на који се појавила представа о Богу изједначава с побијањем да Бог уопште постоји. Оно што следи, увелико се тиче маштовитости, али то опет не значи да ова идеја с лакоћом може да се припише скептицима, чији је он један од најважнијих представника, имајући у виду да они изјављују да ми измишљамо Бога. Томе се лако може приговорити да они (скептици) измишљају психолошке теорије.

Оно што, затим, провејава кроз Хјумову тезу јесте премиса да се до „узрока и последица може допрети, не разумом, него искуством“. А то води до главног спора који су

хришћани имали с Хјумом, јер он каже да не може да верује у васкрсење Христово, будући да га није видео лично: „... право је чудо да мртав човек оживи, јер то никад није примећено ни у једном времену, ни у једном веку“. На примедбу о апостолском сведочењу васкрслом Исусу, Хјум одговара: „Никакво сведочанство није довољно за успостављање чуда, изузев ако би сведочанство било од такве врсте да би његова неистинитост била чудеснија од чињенице коју настоји да потврди.“ Право је откровење да је Хјум, понудивши хипотезу у којој срећемо околности из васкрсења, то јест кад је хипотетички претпоставио да је краљица умрла и да је потом оживела, признао да би био прилично изненађен, али да „ни најмање не би био склон томе да поверује у тако чудесан догађај“.

Иако је увелико писао о религији, питање Хјумовог личног гледишта и даље је веома замршено, будући да је стварао у време кад је бити атеиста или богохулник и даље могло да доведе до озбиљних последица. Само петнаест година пре Хјумовог рођења, извесни студент Томас Ајкенхед, из Единбурга, изведен је пред суд, осуђен и обешен због богохулне изјаве да хришћанство представља бесмислицу.

Човеков свет, према Хјуму, јесу „универзум, саздан од уобразиље“, а „ја“, „душа“, „Бог“, само су идеје које организују наше онтолошке представе. „Све наше идеје о божанству нису ништа друго него скуп идеја, које стичемо захваљујући разматрањима о дејствима нашег сопственог ума.“ Сходно томе, Бог је само производ самосазнатљивог разума, услед чега није само идеја, настала попут свих осталих идеја, путем опажања, него је производ делатности разума.

Деистичка платформа у Хјумовој варијанти потврђује неизбежност човековог потчињавања природи као дејствујућем закону. Стога, његова антрополошка скепса, ојачана његовим деистичким погледом на свет, неминовно претвара радикално онтолошко самоопредељење субјекта у његову анихилацију.

За Хјума се често веровало да је атеиста и да је од тога имао доста штете по своју каријеру; међутим, против њега никад није подугнута званична оптужба. мада је Шкотска црква озбиљно је разматрала да га оптужи за безбожништво. Он се никад није изјашњавао као атеиста, али ако је у религији и видео непријатеља, у својим текстовима свакако је био принуђен да ставове износи двосмислено.

4.

Објављен постхумно, оглед „О самоубиству“ вероватно је најчитанија и најутицајнија философска расправа о самоубиству састављена у модерна времена, а можда и уопште. Овом сазнању противречи то да је овај Хјумов оглед привукао оскудну научну пажњу. Било је покушаја да се то оправда тиме што је сам аутор изнео виспрен и комплетан извештај о сопственом погледу на самоубиство, тако да даља тумачења и коментари нису ни потребни. Такво објашњење изазива безмало и чуђење, јер Хјум своје доказе није учинио ни јасним, ни потпуним, ни недвосмисленим. И сам закључак је нејасан: читалац лако може да дође у недоумицу да се запита шта је Хјум хтео да покаже?

Самоубиство, како сматра Хјум, метафизички је законито, уколико не представља нарушавање нашег дуга према Богу. Овакву тез Хјум доказује ослањајући се на своје најважније метафизичко уверење, то јест прихватање божанске предодређености (у његовој терминологији провиђења) и у одрицању Божије промисли. Створитељ, сходно Хјуму, не управља овим светом непосредно, него преко „општих и непроменљивих закона“, које је сам поставио, а према којима свако живо биће тежи „оном животном путу“ за који је предодређено. Пошто је законима препустио управљање Универзумом, Створитељ остаје апсолутно недостижан свету и самим тим без могућности да промени било шта од оног што је сам успоставио. Хјум још сматра да се Провиђење Божије не опажа непосредно у би-

ло којим дејствима: у овом свету чуда су немогућа, а Створитељ није и Спаситељ.

По Хјумовом мишљењу, самоубиство не представља огрешење о друштво. „Човек који се опрашта од живота не наноси штету друштву. Он само престаје да чини добро; а оно, ако је извитоперено, од најниже је врсте. – Све наше обавезе да друштву чинимо добро изгледа да подразумевају нешто реципрочно. Ја имам користи од друштва и стога треба да се залажем за његове интересе; али, кад се потпуно повучем из друштва, да ли сам му и даље обавезан?“ Колико човек дугује друштву, толико и друштво дугује човеку.

Такође, самоубиство није огрешење према самом себи. Разлози за самоубиство нису увек спољашње непријатности. „То да самоубиство често може да буде доследно интересима и ономе чему смо обавезни сами себи, не може да доведе у питање нико ко признаје да старост, болест или беда могу да живот учине неподношљивим и горим од пропасти.“

Због чега би данашњи читалац посезао за Хјумовим невеликим огледом о самоубиству? За то постоје бројни разлози, али рекло би се да је најважнији тај што овај оглед представља полазиште за све данашње расправе о етици самоубиства, то јест о томе да ли нечије животне прилике могу да човека снабдеју морално прихватљивим разлозима да од своје воље оконча сопствени живот. Оно што из Хјумовог огледа произлази, и у данашњој визури стиче нов живот, јесте то да расправу о самоубиству можемо да покренемо и водимо ако сматрамо да, у најмању руку, неки аспекти самоубиства могу да буду етички, а до тога, опет, можемо да стигнемо, каже Хјум, ако разгрнемо плашт проклетства који је теологија навукла преко овог питања. Зато Хјум и каже да су нам празноверје и наш природни страх од смрти замутили поглед на самоубиство, па је стога, како се у уводу износи, задатак философије да нас ослободи збрке и покаже да самоубиство може да буде ослобођено сваког наметања кривице и греха, будући да

не представља насртај на наше дужности према Богу, друштву и нама самим. Свако ће, стога, мање-више лако увидети да у основи овог огледа стоји Хјумова критика „живота као светиње“, фразе којом се у његово време нашироко позивало на етичку осуду оних који насрну на сопствени живот. Да не буде забуне, није извесно да би код Хјума било могуће пронаћи макар трунку представе о животу после смрти.

5.

У поимању Дејвида Хјума, човеково постојање представља појединачно искуство, које је опет последица одвојених перцепција. „На овом свету ништа није вечно, све што је наизглед чврсто непрекидно тече и мења се, свет као такав показује знаке крхкости и пропадања“, каже Хјум. Свет, као целина, такође јесте колебање перцепције, коју схватамо као нешто „постојеће“, па из таквог схватања и проистиче „најсавршенија идеја о животу.“

Човековом уму, на тај начин, „никад ништа није дато осим опажања“, појединачних перцепција. Па и сам „субјекат“ перцепције, ум, такође је само „колекција“ опажаја без усвајања. Дух није супстанца, а душа (психа) „није ништа друго него систем или низ различитих перцепција.“ Порицање супстанцијалности духа, за Хјума представља признање савршене реалности тог духа; при чему појединачна душа у својој егзистенцијалној перспективи, наравно, постаје фаталан плен смрти; са смрћу тела долази до неповратног (и логички неопходног) разарања оног што се назива душом, јер свако опажање, својствено њој, престаје и надаље се не наставља и не обнавља се. Смрт, разлажући тело, на природан начин преобраћа личност у „потпуно небиће.“

Хјум наводи мноштво аргумената у прилог растакања душе после телесне смрти. Том питању посветио је специјално истраживање. Ослањајући се на уверење да „је души

и телу све заједничко“, Хјум указује на тесну везу промена у једном и одговарајућих промена у другом, при чему су „дух“ и „душа“, за њега, готово једно исто, јер према његовом схватању, човек је по природи одређен дихотомијом, за разлику од апостола Павла, који у том смислу човека одређује трихотомијом: дух, душа, тело.

„Изгледа да је, само уз помоћ разума, тешко доказати *бесмртности душе*; докази у прилог томе обично се изводе било из *метафизичких* истина, било *моралних*, било *физичких*. Међутим, у стварности, оно што је *живој и бесмртности* изнело на *свеплошћ дана* јесте Јеванђеље и искључиво Јеванђеље.“ Овако почиње једна од најкраћих и такође једна од најубедљивијих Хјумових расправа из религије. То је језгровито и сажето побијање идеје из наслова огледа. С друге стране, то је најјаснији и најмање убедљив израз Хјумовог религијског еуфемизма, којим изјављује да и даље верује у оно што докази које наводи потпуно побијају. Нема сумње да нам поручује да нема никаквог другог разлога да се сматра да је душа бесмртна, осим што се тако тврди у *Библији*, па онда мора да је истинито.

Хјум претреса три врсте доказа о бесмртности душе. Као прво, метафизичке доказе, који указују на то да дух мора да се разликује од материје и да је ова „духовна супстанца“ по својој природи недељива и неуништива. У овоме наслућујемо Декартов став, „мислим, дакле, постојим“, па и далек одјек Џона Лока и његовог чувеног *Огледа о људском разуму*. Затим, моралне доказе, за које се износи да су недовољни. Ови докази наговештавају да је живот после живота неопходан како би правда могла да се изврши. У супротном, живот уопште није леп. Он оспорава идеју да би живот заиста био леп кад би постојао живот после живота и оно што предочава јесте да већина представа о небеској правди звуче чак и мање лепо од представа о овоземаљској: „Рај и Пакао треба да означе две различите врсте људи; добре и рђаве; али, највећи део људског рода плута између порока и врлине.“ На крају, претреса физичке доказе, који јасно указују на смртност душе. Испитујући при-

роду, увиђамо да „на овом свету ништа није вечно, све што је наизглед чврсто непрекидно тече и мења се, свет као такав показује знаке крхкости и пропадања“.

Хјумово питање (и одговор) зато је сасвим смислено: „Потпуно противречи аналогији, стога, да се замисли да је један једини [животни] облик – наизглед најкрхкији, и подложен највећим променама – бесмртан и непропадљив.“

М. М.

Садржај

Увод.....	7	
О самоубиству.....	11	
О бесмртности душе.....	29	
Реакција на Хјумове огледе		
Против самоубиства (непознати приређивач).....	45	
Бесмртност душе (непознати приређивач).....	57	
Жан-Жак Русо: Писма о самоубиству		
Писмо XXI милорду Едварду.....	71	
Писмо XXII. Одговор.....	87	
Милан Милетић: „Будите философ, али и поред све своје философије, будите ипак човек!“.....		99